

آداب معاشرت اجتماعی از دیدگاه قرآن در سوره حجرات

مریم مرادیپور^۱

چکیده

قرآن کتابی که برای هدایت بشر آمده و در تنظیم روابط اجتماعی او را یاری می کند و به بیان دستوراتی برای تحسین روابط اجتماعی می پردازد. از طرفی مقتضای اجتماعی بودن انسان آن است که روابط خود را با دیگران بشناسد و به درستی سامان دهد. همچنین بخش بزرگی از احکام و قوانین عقلانی و عقلایی و آموزه های اخلاقی به حوزه رفتار اجتماعی و چگونگی ارتباطات بشری و ساماندهی آن، باز می گردد. هدف اصلی در این پژوهش پاسخگویی به مسائل ارتباطی اجتماعی و یافتن رهنمودهای رفتاری برای ارتباطات اجتماعی صحیح بر اساس آموزه های اسلامی است. بدین منظور، سوره حجرات به روش توصیفی و کاربردی بررسی شده است؛ آیه هایی که حاوی اصول و هسته های آموزشی و اخلاقی برای ارائه الگوهای صحیح ایجاد و بهسازی روابط اجتماعی هستند، انتخاب و جایگاه آن ها در اجتماع شفاف تر بیان شده است. در پی پاسخ به این سوال که آداب معاشرت اجتماعی در سوره حجرات چیست؟ این نتیجه به عمل آمد که مهم ترین مؤلفه های آداب اجتماعی از نگاه سوره حجرات: کوتاه کردن صدا در برابر رهبر امت اسلامی؛ اصلاح بین برادران ایمانی؛ پرهیز از تمسخر دیگران؛ پرهیز از عیب جویی؛ پرهیز از نسبت دادن القاب زشت و ناروا؛ پرهیز از سوء ظن برادران ایمانی؛ پرهیز از تجسس در زندگی یکدیگر؛ پرهیز از غیبت و ... است.

کلید واژه ها: آداب اجتماعی، سوره حجرات، قرآن، آموزه های اسلامی.

۱. طلبه سطح دو حوزه علمیه الزهرا(س) شبستر

مقدمه

انسان بالطبع موجودی اجتماعی است و به صورت اجتماعی زندگی می‌کند. این حکمی است که همگان بر آن اتفاق و اجماع دارند. اجتماعی بودن انسان مقتضی شناخت درست روابط خود با دیگران و سر و سامان دادن به این امور است. به همین خاطر آداب معاشرت و روابط اجتماعی در اسلام دارای اهمیت مضاعفی است و اسلام به عنوان دین و سبک زندگی بشر، به این مهم توجه ویژه‌ای دارد. قرآن کتابی که برای هدایت بشر آمده و در تنظیم روابط اجتماعی او را یاری می‌کند و به بیان دستوراتی برای تحسین روابط اجتماعی می‌پردازد. به همین خاطر آداب معاشرت به عنوان لطایف پیچیده در ارتباطات و معاشرت انسانی از سوی عقل و شرع مطرح شده و قرآن بخشی از آیات را به آداب معاشرت سالم و درست اختصاص داده است تا انسان در رسیدن به مقامات کامل انسانی و نقش آفرینی درست در مقام ظهور ربوبی، از آن استفاده کند. از آنجا که این معاشرت باید بر طبق دستور دین و قرآن باشد، پژوهش در این موضوع ضروری و اهمیت بسیاری دارد.

آیات این سوره امر به یکسری کارها و پرهیز از کارهای دیگری کرده است تا انسان‌ها بتوانند به رشد اجتماعی مطلوب برسند. یکی از زمینه‌های رشد اجتماعی، رعایت اخلاق و ادب است و دیگری هم وجود ایمان بین افراد جامعه است.

با توجه به اینکه در معاشرت‌ها خیلی از مسائل رعایت نمی‌شود و از سوی دیگر اسلام به آداب معاشرت صحیح تأکید کرده است، ما به بررسی این مساله می‌پردازیم.

معاشرت و ارتباط از آغاز خلقت انسان بین افراد رایج بوده است. قرآن به عنوان کتاب هدایت، در آیات زیادی به آن پرداخته است. همچنین در روایات نبوی هم از آن بحث شده است. بدین روی این دو منبع مهم برای بررسی مسائل مورد بحث ما شناخته می‌شوند. در تبیین پیشینه باید نخستین پیشینه را در موضوعات مطرح شده در کتب تفاسیر و کتب اخلاقی جستجو نمود و در دوران اخیر نیز این موضوع بیشتر مورد توجه قرار گرفته است که می‌توان به برخی از کتب مستقل در دوران معاصر اشاره نمود. از جمله: اخلاق معاشرت تالیف جواد محدثی، اخلاق و معاشرت در اسلام تالیف دکتر علی قائمی، در این آثار بیشتر به صورت عمومی بایدها و نبایدهایی که مومنان در زندگی اجتماعی باید رعایت کنند، مورد بررسی قرار گرفته است. به صورت اختصاصی به سوره حجرات پرداخت نکرده‌اند.

مقالاتی که در این مساله مورد پژوهش قرار گرفته‌اند از قبیل:

۱. «سبک زندگی اجتماعی جامعه ایمانی با محوریت سوره حجرات» نویسنده: علی جعفرزاده، مهدی جعفرزاده، مجله «پژوهش نامه تاریخ، سیاست و رسانه» زمستان ۱۴۰۲ - شماره ۲۴ (ص ۳۷ تا ۶۲).

۲. «تحلیل محتوای کیفی مضامین اجتماعی در سوره حجرات» نویسنده: سید محسن میرسندسی؛ مجله: پژوهشهای قرآنی» بهار ۱۴۰۱ - شماره ۱۰۲ رتبه ب (ISC ص ۸۱ تا ۱۰۶).

۳. «گفتمان تعاملات اخلاقی - اجتماعی جوامع در سوره حجرات» مقاله طلعت ده پهلوانی، احسان حیدریان. چهارمین همایش ملی اخلاق و آداب زندگی - ۱۳۹۳.

۴. «بررسی اصول روابط بین فردی براساس آموزه‌های اخلاقی - اجتماعی سوره حجرات و مدل یابی محتوایی از این آموزه‌ها» نویسنده: مرتضی کرمی، سید صدرالدین شریعتی، معصومه اسمعیلی. فصلنامه روانشناسی تربیتی. شماره ۲۹. ۱۳۹۲.

در این مقالات بیشتر به صورت عمومی به بیان نکات اجتماعی یا به همراه بررسی دیگر سوره‌ها صورت گرفته و به صورت اختصاص به بیان آداب معاشرت اجتماعی و بیان هنجارهای رفتاری و کلامی پرداخته‌اند.

علاوه بر اینها پایان نامه‌هایی که در این حیطه نگارش شده‌اند:

۱. «آداب اجتماعی از منظر قرآن کریم با تأکید بر سوره حجرات و لقمان» نویسنده: پروانه اوحدی، استاد راهنما: مژگان سخی مطلق، رساله تحصیلی رشته کارشناسی ارشد الهیات و معارف اسلامی - علوم قرآن و حدیث دانشکده اصول الدین مرکز قم. ۱۳۹۷.

(۱) مفهوم شناسی

در این بخش بر آنیم تا با بررسی دقیق‌تر معانی لغت، با استفاده از کتب مرجع موجبات آشنایی بیشتر را با مفاهیم مطرح شده در تحقیق فراهم نماییم.

الف) معاشرت در لغت و اصطلاح

با مراجعه به کتاب‌های لغت روشن می‌گردد که این کلمه از ریشه العشره به معنای هم نشینی و مصاحبت آمده است.

معاشرت، واژه‌ای عربی برگرفته از عشره به معنای آمیختن و مصاحبت است.^۱ معاشرت در اصطلاح به معنای ارتباط، دوستی، رفت و آمد داشتن با کسی،^۲ گفت و شنید کردن با هم،^۳ با هم زیستن، همدمی، رفاقت، با کسی زندگی کردن، خوردن و آشامیدن با هم و نشست و برخاست است.^۴

با مراجعه به کتاب‌های لغت عربی در می‌یابیم که این کلمه دارای مشتقاتی است. در ذیل آن مشتقاتی را که به موضوع مربوط است به همراه معانی می‌آیند.

۱. عشیره: خانواده.

راغب می‌گوید:

عشیره اهل رجل و خانواده اوست که بوسیله آنها زیاد می‌شود و برای او به منزله عدد کامل می‌شوند که عشیره عدد کامل است، دیگران آنرا اقوام نزدیک پدری یا قبیله گفته‌اند: «عشیره الرجل بنو ابيه لادنون او قبیله.»

۱. فخرالدین بن محمد، طریحی، مجمع البحرین، تهران: مکتبۃ المرتضویة، ۱۳۶۲، ج ۳، ص ۴۰۳؛ حسن، مصطفوی، التحقیق، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۶۰، ج ۸، ص ۱۳۷؛ ابوالحسن، شعرانی، نثر طوبی، تهران: اسلامیه، ۱۳۸۰، ج ۲، ص ۱۵۲.

۲. حسن، انوری، فرهنگ بزرگ سخن، تهران: انتشارات سخن، بی‌تا، ج ۷، ص ۷۱۲۶.

۳. حسن، عمید، فرهنگ فارسی، تهران: امیر کبیر، ۱۳۶۳، ج ۳، ص ۴۲۱۲.

۴. علی اکبر، دهخدا، لغت نامه دهخدا، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۵، ج ۱۳، ص ۱۸۶۳۲.

باید دانست که پدران و فرزندان و برادران داخل در عشیره نیستند به قرینه آیه «قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ» مگر آنکه گفته شود «عَشِيرَتُكُمْ» ذکر عام بعد از خاص است.^۲

۲. عشیر: معاشر و هم نشین چه دور و چه نزدیک.^۳

قبیله و طایفه، خویشاوند، فامیل، دوست، رفیق، شوهر، زن.^۴

زبیدی می‌گوید: عشیر به معنای هم نشین است و کسی که با او معاشرت می‌شود و آن به معنای نزدیک و دوست صمیمی است و هم نشین انسان همسرش می‌باشد برای اینکه با او معاشرت می‌کند و مورد معاشرت او قرار می‌گیرد. بنابر این هم نشین، همان دوست صمیمی و همراه است.^۵

عشیر به معنای یک دهم نیز آمده است.^۶

۳. المعشر: جماعت، جمعیت، خانواده و اهل انسان، جن و پری، انسان، گروه.^۷

۴. عشره: رفت و آمد کردن با یک دیگر، معاشرت، رفت و آمد و نشست و برخاست.^۸

۵. عاشره: با او رفت و آمد و نشست و برخاست و معاشرت کرد، با او مصاحبت و هم نشینی کرد.^۹

۶. عاشرته: در دامن شدن برای او مثل عدد ده کامل شدن.^{۱۰}

۷. معاشر: به معنای جماعتی از مردم است. چنانچه پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) فرموده: «تَحَنُّ

مَعَاشِرَ الْأَنْبِيَاءِ...؛ ما گروه پیامبران...»^{۱۱}

۱. سوره توبه، آیه ۲۴. بگو: «اگر پدران و پسران و برادران و زنان و خاندان شما و اموالی که گرد آورده‌اید و تجارتی که از کسادش بیمناکید و سراهایی را که خوش می‌دارید، نزد شما از خدا و پیامبرش و جهاد در راه وی دوست‌داشتنی‌تر است، پس منتظر باشید تا خدا فرمانش را [به اجرا در] آورد.» و خداوند گروه فاسقان را راهنمایی نمی‌کند.

۲. محمد، مرتضی الزبیدی، تاج العروس من الجواهر القاموس، بیروت: دارالمکتبه الحیا، ۱۳۰۶ ق. ج ۷، ص ۲۲۲.

۳. مصطفی، راغب اصفهانی، مفردات قرآن، ج ۲، ص ۶۰۱.

۴. محمد مرتضی، الزبیدی، تاج العروس، ج ۷، ص ۲۲۳.

۵. علی اکبر، قریشی، قاموس قرآن، تهران: دارالکتاب الاسلامیه، چاپ ششم، ج ۵، ص ۳۴.

۶. ابوالحسن احمد، بن فارس بن ذکریاء، مقاییس اللغة، قاهره: انتشارات دار احیاء الکتب العربیه، ۱۲۶۱. ج ۴، ص ۳۲۶.

۷. همان.

۸. همان.

۹. همان.

۱۰. مصطفی، راغب اصفهانی، مفردات راغب، ج ۲، ص ۶۰۱.

۱۱. احمد بن حنبل، مسند

خدای متعال می‌فرماید:

«إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوِيكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ.»^۱

این آیه، رابطه مؤمنان با یکدیگر را همچون رابطه دو برادر دانسته که در این تعبیر نکاتی نهفته است، از جمله:

(الف) دوستی دو برادر، عمیق و پایدار است.

(ب) دوستی دو برادر، متقابل است، نه یک سویه.

(ج) دوستی دو برادر، بر اساس فطرت و طبیعت است، نه جاذبه های مادی و دنیوی.

(د) دو برادر در برابر بیگانه، یگانه اند و بازوی یکدیگر.

(ه) اصل و ریشه دو برادر یکی است.

(و) توجه به برادری مایه گذشت و چشم‌پوشی است.

(ز) در شادی او شاد و در غم او غمگین است.

اسلام برای اظهار علاقه کلمه برادر را بکار برده که عمیق‌ترین واژه‌هاست.

ارتباط اجتماعی گاه با تضاد منافع و اشتباه در تطبیق امور و خطا و مانند آنها همراه است. این امور موجب اختلاف می‌شود؛ اما برادران اسلامی برای حل اختلاف همواره پیشگام هستند و اجازه نمی‌دهند که مسائلی موجب اختلاف و بقای آن شود، بلکه همان‌طور که خود در اصلاح اختلاف میان خود و دیگران پیشگام می‌شوند، برای حل و اصلاح اختلافات دیگران نیز پیشقدم شده و کمک‌رسانی می‌کنند. از نظر قرآن برادری دینی مقتضی اصلاح بین مؤمنان است و باید اصلاح میان افراد جامعه را برآیندی از برادری اسلامی دانست.

مجموعه عوامل و موانعی که در تحقیق برای رشد جامعه مومنان به دست آمده است، تصویری کلی از ویژگی‌های جامعه مطلوب و به خصوص نقش آداب و اخلاق در این نظام را نشان می‌دهد. همچنین در این سوره به حاکمیت رابطه برادرانه به عنوان نوع خاصی از رابطه اجتماعی در تعاملات میان مومنان تاکید می‌شود. آیات این سوره امر به یکسری کارها و پرهیز از کارهای دیگری کرده است تا انسان‌ها بتوانند به رشد اجتماعی مطلوب برسند.

۱. سوره حجرات، آیه ۱۰. همانا مؤمنان با یکدیگر برادرند، پس میان برادران خود، (در صورت اختلاف و نزاع) صلح و آشتی برقرار کنید و از خدا پروا کنید تا مورد رحمت قرار گیرید.

به هر حال، از آیات قرآنی و آداب پیش گفته به خوبی به دست می‌آید که مراعات بسیاری از هنجارهای عرفی و شرعی و عقلی و پرهیز از نابهنجاری‌های سه‌گانه تا چه اندازه می‌تواند روابط اجتماعی را در مسیر سازنده قرار دهد و آثار و برکات بسیاری را برای شخص و جامعه به ارمغان آورد.

نتیجه گیری

از مهم‌ترین تعالیم قرآن این است که ادب و آداب هر کار را به انسان یاد می‌دهد این تحقیق کوشید تا آداب اجتماعی سوره حجرات را به طرز ساده بیان کند. با تأمل در آموزه‌های وحیانی سوره حجرات درباره آداب معاشرت می‌توان به دو دسته احکام سلبی یا ناهنجار و احکام ایجابی یا هنجار اشاره کرد. به این معنا که برخی از این آداب متوجه ترک برخی از رفتارهاست و برخی دیگر رفتارهایی که به عنوان رفتارهای درست و سالم مورد توجه قرار گرفته و باید بر آن اهتمام ورزیده شود. از مهم‌ترین تعالیم قرآن این است که ادب و آداب هر کار را به انسان یاد می‌دهد. همچنین در این سوره به حاکمیت رابطه برادرانه به عنوان نوع خاصی از رابطه اجتماعی در تعاملات میان مومنان تأکید می‌شود. آموزه‌های سوره حجرات، شناخت فرد را نسبت به کل هستی، فلسفه آفرینش، شیوه‌های اتخاذ تصمیم‌ها و قضاوت‌های صحیح را تحت تأثیر قرار می‌دهند.

آیات این سوره امر به یکسری کارها و پرهیز از کارهای دیگری کرده است تا انسان‌ها بتوانند به رشد اجتماعی مطلوب برسند.

به هر حال، از آیات قرآنی و آداب پیش گفته به خوبی به دست می‌آید که مراعات بسیاری از هنجارهای عرفی و شرعی و عقلی و پرهیز از برخی نابهنجاری‌های تا چه اندازه می‌تواند روابط اجتماعی را در مسیر سازنده قرار دهد و آثار و برکات بسیاری را برای شخص و جامعه به ارمغان آورد.

فهرست منابع

*. قرآن با ترجمه محمد مهدی فولادوند.

منابع فارسی

۱. انوری، حسن، فرهنگ بزرگ سخن، تهران: انتشارات سخن، بی تا.
۲. خرمشاهی، بهاء الدین، دانشنامه قرآن و قرآن پژوهی، تهران: انتشارات دوستان، ۱۳۷۷ ش.
۳. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۵.
۴. سیاح، احمد، فرهنگ بزرگ جامع نوین، تهران: بی جا، چاپ نهم، ۱۳۳۵ ش.
۵. شعرانی، ابوالحسن، نثر طوبی، تهران: اسلامیه، ۱۳۸۰.
۶. عمید، حسن، فرهنگ فارسی، تهران: امیر کبیر، ۱۳۶۳.
۷. قریشی، علی اکبر، قاموس قرآن، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ ششم، ۱۳۷۷.
۸. معین، محمد، فرهنگ فارسی معین، تهران: انتشارات امیرکبیر، چاپ ششم، ۱۳۷۱ ش.
۹. مکارم شیرازی، ناصر، زندگی در پرتو اخلاق، قم: سرور، ۱۳۸۶ ش.
۱۰. _____، اخلاق در قرآن، قم: مدرسه فقهات، ۱۳۸۵ ش.
۱۱. نیازی، محسن، فیضی، فائزه، مهارت های زندگی: گام های اصلی برای کسب مهارت های فردی و اجتماعی. تهران: سخنوران، ۱۳۸۹.

منابع عربی

۱۲. آخوند خراسانی، محمد کاظم بن حسین، کفایة الاصول، قم ۱۴۰۹.
۱۳. ابن اثیر، النهایه فی غریب الحدیث و الأثر. تحقیق طاهر احمد الزاوی و محمود محمد الطناحی، قم: مؤسسه اسماعیلیان ابوالقاسمی، شهرنام ۱۳۸۹.
۱۴. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، تصحیح امین عبدالوهاب و محمد صادق عبیدی، بیروت: دارالاحیاء التراث العربی و مؤسسه التاریخ العربی، الطبعة الاولى، ۱۴۱۶-۱۹۹۶ م.
۱۵. ابن فارس بن ذکریاء، ابوالحسن احمد، مقاییس اللغة، قاهره: انتشارات دارالاحیاء الکتب العربیه، ۱۲۶۱.
۱۶. ابن حنبل، احمد، مسند
۱۷. ابن بابویه شیخ صدوق، محمد بن علی، ثواب الأعمال عقاب الأعمال، قم: دارالشریف، ۱۴۰۶.
۱۸. حر عاملی، محمد بن حسن، وسایل الشیعه الی تحصیل مسایل الشریعه، قم: کتابخانه فقهات، ۱۳۸۰.
۱۹. مرتضی الزبیدی، محمد، تاج العروس من الجواهر القاموس، بیروت: دارالمکتبه الحیا، ۱۳۰۶ ق.
۲۰. صفی پور طالب نژاد، عبدالرحیم بن عبدالکریم، منتهی الارب، تهران: اسلامیه افست، ۱۳۷۷.

۲۱. طباطبائی، محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، قم: دفتر انتشارات سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۴.
۲۲. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، بیروت: دارالمعرفه، ۱۴۰۸.
۲۳. طریحی، فخرالدین بن محمد، مجمع البحرین، تهران: مکتبه المرتضویه، ۱۳۶۲.
۲۴. عسکری، ابو هلال، الفروق اللغویه؛ قم: مؤسسه نشر اسلامی، ۱۴۱۲.
۲۵. فیض کاشانی، ملا محسن، المحجۀ البیضاء فی تهذیب الإحیاء، تصحیح و تعلیق: علی اکبر غفاری، مؤسسه انتشارات اسلامی جامعہ مدرسین، قم، ۱۴۱۷ ق.
۲۶. کاشفی سبزواری، حسین، تفسیر علیه، تهران: سازمان چاپ و انتشارات اقبال کری، ۱۳۶۹.
۲۷. مصطفوی، حسن، التحقیق، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۶۰.
۲۸. الواحدي، علی بن احمد، أسباب نزول القرآن، دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۱.